॥पं·ध्या·॥ ॥श्रीमतेरामानुजायनमः॥श्रीशुकउवाच॥भगवानपिताःरात्रीःशरदो
॥१॥ त्फुल्लमल्लिकाः॥वीक्ष्यरंतुंमनश्चक्रेयोगमायामुपाश्रितः॥१॥तदोडुराजः
ककुभःकरैर्मुखंप्राच्याविलिंपन्नरुणेनशंतमैः॥सचर्षणीनामुदगाच्छुचो
मृजन्प्रियःप्रियायाइवदीर्घदर्शनः॥२॥दृष्ट्वाकुमुद्वंतमखंडमंडलंरमानना
भंनवकुंकुमारुणं॥वनंचतत्कोमलगोभिरंजितंजगौकलंवामदृशांमनोहरं
३॥निशम्यगीतंतदनंगवर्द्धनंव्रजस्त्रियःकृष्णगृहीतमानसाः॥आजग्मुरन्यो
न्यमलक्षितोद्यमाःसयत्रकांतोजवलोलकुंडलाः॥४॥दुहंत्योभिययुःकाश्चि
द्दोहंहित्वासमुत्सुकाः॥पयोधिश्रित्यसंयावमनुद्वास्यपराययुः॥५॥परिवेष
यंत्यस्तद्धित्वापाययंत्यःशिशून्पयः॥शुश्रूषंत्यःपतीन्कांश्चिदश्नंत्योपास्य
भोजनं॥६॥लिंपंत्यःप्रमृजंत्योन्याःअंजंत्यःकाश्चलोचने॥व्यत्यस्तवस्त्राभर ॥१॥
णाःकाश्चित्कृष्णांतिकंययुः॥७॥तावार्यमाणाःपतिभिःपितृभिर्भ्रातृबंधु

॥श्री॥

॥ पंचाध्याई प्रारंभः ॥

॥श्री॥

॥पं·ध्या·॥ पेशोर्विमोहयन् ॥१७॥ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वागतंवोमहाभागाः प्रियंकिंकरवा
॥२॥ णिवः ॥ व्रजस्यानामयंकच्चिद्ब्रूतागमनकारणं ॥१८॥ रजन्येषाघोररूपाघोरस
त्वनिषेविता ॥ प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाः ॥१९॥ मातरःपितरः
पुत्राभ्रातरःपतयश्चवः ॥ विचिन्वंतिह्यपश्यंतोमाकृढ्वंबंधुसाध्वसं ॥ दृष्टंवनं
कुसुमितंराकेशकररंजितं ॥ यमुनानिललीलैजत्तरुपल्लवशोभितं ॥२१
तद्यातमाचिरंगोष्ठंशुश्रूषध्वंपतीन्सतीः ॥ क्रंदंतिवत्साबालाश्चतान्पाय
यतदुह्यत ॥२२॥ अथवामदभिस्नेहाद्भवत्योयंत्रिताशयाः ॥ आगताह्युपप
न्नंवःप्रीयंतेमयिजंतवः ॥२३॥ भर्तुःशुश्रूषणंस्त्रीणांपरोधर्मोह्यमायया
तद्बंधूनांचकल्याण्यःप्रजानांचानुपोषणं ॥२४॥ दुःशीलोदुर्भगोवृद्धोजडो
रोग्यधनोपिवा ॥ पतिःस्त्रीभिर्नहातव्योलोकेप्सुभिरपातकी ॥२५॥ अस्वर्ग्य ॥२॥
मयशस्यंचफल्गुकृच्छ्रंभयावहं ॥ जुगुप्सितंचसर्वत्रह्यौपपत्यंकुलस्त्रियः

भिः ॥ गोविंदापहृतात्मानो न निवर्त्तंत मोहिताः ॥ ८ ॥ अंतर्गृहगताः काश्चिद्गोप्यो
लब्धविनिर्गमाः । कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ॥ ९ ॥ दुःसहप्रेष्ठ
विरहतीव्रतापधुताशुभाः । ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्या क्षीणमंगलाः ॥ १०
तमेव परमात्मानं जारबुद्ध्यापि संगताः । जहुर्गुणमयं देहं सद्यः प्रक्षीणबंधनाः
॥ ११ ॥ राजोवाच ॥ कृष्णं विदुः परं कांतं न तु ब्रह्मतया मुने । गुणप्रवाहोपरमस्ता
सां गुणधियां कथं ॥ १२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ उक्तं पुरस्तादेतत्ते चैद्यः सिद्धिं य
थागतः । द्विषन्नपि हृषीकेशं किमुताधोक्षजप्रियाः ॥ १३ ॥ नृणां निःश्रेयसार्थाय व्य
क्तिर्भगवतो नृप । अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १४ ॥ कामं क्रोधं
भयं स्नेहमैक्यं सौहृदमेव च । नित्यं हरौ विदधतो यांति तन्मयतां हि ते ॥ १५
न चैवं विस्मयः कार्यो भवता भगवत्यजे । योगेश्वरेश्वरे कृष्णे यत एतद्विमु
च्यते ॥ ता दृष्ट्वांतिकमायाता भगवान्व्रजयोषितः ॥ अवदद्वदतां श्रेष्ठो वाचः

॥ पं० ध्या० ॥ त्रिस्य प्रियेपतिसुतादि गिरार्त्तिदैः किं । तन्नः प्रसीद परमेश्वर मास्म धिंघाद्दा
॥ २ ॥ सांधृतांत्वयि चिरादरविंदनेत्र ॥ २३ ॥ चित्तं सुखेन भवतापहृतं गृहेषु यन्निर्विश
त्युत करावपि गृह्यकृत्ये । पादौ पदं न चलतस्तव पादमूलाद्यामः कथं व्रज
मथो करवाम किं वा ॥ २४ ॥ सिंचांग नस्त्वदधरामृतपूरकेण । हासावलोकक
लगीतजहृच्छयाग्निं । नो चेद्वयं विरहजाग्न्युपयुक्तदेहा ध्यानेन याम प
दयोः पदवीं सखे ते ॥ २५ ॥ यर्ह्यंबुजाक्ष तव पादतलं रमाया दत्तक्षणं क्वचि
दरण्यजनप्रियस्य । अस्प्राक्ष्म तत्प्रभृति नान्यसमक्षमंग स्थातुं त्वयाभि
रमिता वत पारयामः ॥ २६ ॥ श्रीर्यत्पदांबुजरजश्चकमे तुलस्या लब्ध्वापि व
क्षसि पदं किल भृत्यजुष्टं । यस्याः स्ववीक्षणकृतेऽन्यसुरप्रयासस्तद्वयं च
तव पादरजः प्रपन्नाः ॥ २७ ॥ तन्नः प्रसीद वृजिनार्दन तेंऽघ्रिमूलं प्राप्ता विसृज्य
वसतीस्त्वदुपासनाशाः । त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामतप्तात्मनां पुरु ॥ ३ ॥

२६ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्मयिभावोनुकीर्त्तनात् ॥ नतथासन्निकर्षेणप्रति
यातततोगृहान् ॥ २७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविप्रियमाकर्ण्यगोप्योगोविंदभा
षितं ॥ विषण्णाभग्नसंकल्पाश्चिंतामापुर्दुरत्ययां ॥ २८ ॥ कृत्वामुखान्यवशुचःश्व
सनेनशुष्यत्बिंबाधराणिचरणेनभुवंलिखंत्यः ॥ अस्रैरुपात्तमषिभिःकुच
कुंकुमानितस्थुर्मृजंत्यउरुदुःखभराःस्मतूष्णीं ॥ २९ ॥ प्रेष्ठंप्रियेतरमिवप्रतिभा
षमाणंकृष्णंतदर्थविनिवर्त्तितसर्वकामाः ॥ नेत्रेविमृज्यरुदितोपहतेस्मकिंचि
त्संरंभगद्गदगिरोब्रुवतानुरक्ताः ॥ ३० ॥ गोप्यऊचुः ॥ मैवंविभोर्हतिभवान् गदितुं
नृशंसंसंत्यज्यसर्वविषयांस्तवपादमूलं ॥ भक्ताभजस्वदुरवग्रहमात्यजास्मा
न्देवोयथादिपुरुषोभजतेमुमुक्षून् ॥ ३१ ॥ यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरंगस्त्री
णांस्वधर्म्मइतिधर्म्मविदात्वयोक्तं ॥ अस्त्वेवमेतदुपदेशपदेत्वयीशेप्रेष्ठोभ
वांस्तनुभृतांकिलबंधुरात्मा ॥ ३२ ॥ कुर्वंतिहित्वयिरतिंकुशलाःस्वआत्म

॥पं·॥ [illegible]हिमवालुकं रेमे तत्तरलानंदकुमुदामोदवायुना ॥४५॥ बाहुप्रसारप
॥४॥ रिरंभकरालकोरुनीवीस्तनालभननर्म्मनखाग्रपातैः॥ क्ष्वेल्यावलोक
हसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तंभयन्रतिपतिंरमयांचकार॥४६॥ एवंभगवतः
कृष्णाल्लब्धमानानामहात्मनः॥ आत्मानंमेनिरेस्त्रीणांमानिन्योभ्यधिकंभु
वि॥४७॥ तासांतत्सौभगमदंवीक्ष्यमानंचकेशवः॥ प्रशमायप्रसादाय
तत्रैवांतरधीयत॥४८॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरास
क्रीडायांएकोनत्रिंशोध्यायः॥२९॥ श्रीशुकउवाच॥ अंतर्हितेभग
वतिसहसैवव्रजांगनाः॥ अतप्यंस्तमचक्षाणाःकरिण्यइवयूथपं॥१॥
गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः॥ आक्षिप्त
चित्ताःप्रमदारमापतेस्तास्ताविचेष्टाजगृहुस्तदात्मिकाः॥२॥ गतिस्मि ॥८॥
तप्रेक्षणभाषणादिषुप्रियाःप्रियस्यप्रतिरूढमूर्त्तयः॥ असावहंत्वि

सभूषणेदेहिदास्यं॥३८॥वीक्ष्यालकावृतमुखंतवकुंडलश्रीगंडस्थला
धरसुधंहसितावलोकं।दत्ताभयंचभुजदंडयुगंविलोक्यवक्षःश्रियैक
रमणंचभवामदास्यः॥३९॥कास्त्र्यंगतेकलपदामृतवेणुगीतसंमोहितार्य्य
चरितान्नचलेत्त्रिलोक्यां।त्रैलोक्यसौभगमिदंचनिरीक्ष्यरूपंयद्गोद्विजद्रु
ममृगाःपुलकान्यबिभ्रन्॥४०॥व्यक्तंभवान्व्रजजनार्त्तिहरोभिजातोदेवोय
थादिपुरुषःसुरलोकगोप्ता।तन्नोनिधेहिकरपंकजमार्त्तबंधोतप्तस्तने
षुचशिरस्सुचकिंकरीणां॥४१॥श्रीशुकउवाच॥इतिविक्लवितंतासांश्रुत्वा
योगेश्वरोहरिः।प्रहस्यसदयंगोपीरात्मारामोप्यरीरमत्॥४२॥ताभिःसमेता
भिरुदारचेष्टितःप्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युतः।उदारहासद्विजकुंददी
धितिर्व्यरोचतैणांकइवोडुभिर्वृतः॥४३॥उपगीयमानउद्गायन्वनिताशतयू
थपः।मालांबिभ्रद्वैजयंतींव्यचरन्मंडयन्वनं॥४४॥नद्याःपुलिनमाविश्यगोपी

पं॰ धा॰ ॥ ५ ॥

त्सवोत्पुलकितांगरुहैर्विभासि । अप्यंघ्रिसंभवउरुक्रमविक्रमाद्वा आहो
वराहवपुषः परिरंभणेन ॥ १० ॥ अप्येणपत्न्युपगतः प्रिययेहगात्रैस्तन्व
न्दृशांसखिसुनिर्वृतिमच्युतोवः । कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजितायाःकुं
दस्रजःकुलपतेरिहवातिगंधः ॥ ११ ॥ बाहुंप्रियांसउपधायगृहीतपद्मोरा
मानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदांधैः । अन्वीयमानइहवस्तरवःप्रणामंकिंवा
भिनंदतिचरन्प्रणयावलोकैः ॥ १२ ॥ पृच्छतेमालताबाहूनप्याश्लिष्टावनस्प
तेः । नूनंतत्करजस्पृष्टाबिभ्रत्युत्पुलकान्यहो ॥ १३ ॥ इत्युन्मत्तवचोगोप्यःकृष्णा
न्वेषणकातराः । लीलाभगवतस्तास्ताह्यनुचक्रुस्तदात्मिकाः ॥ १४ ॥ कस्याश्चि
त्पूतनायंत्याःकृष्णायंत्यपिबत्स्तनं । तोकायित्वारुदंत्यन्यापदाहन्शक ॥ ५ ॥
टायतीं ॥ १५ ॥ दैत्यायित्वाजहारान्यामेकाकृष्णार्भभावनां । रिंगयामासका

त्मवलास्तदात्मिकान्यवेदिषुःकृष्णविहारविभ्रमाः॥३॥गायंत्यउच्चैरमुमे
वसंहताविचिक्युरुन्मत्तकवद्वनाद्वनं॥पप्रच्छुराकाशवदंतरंबहिर्भू
तेषुसंतंपुरुषंवनस्पतीन्॥४॥दृष्टोवःकच्चिदश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधनोमनः
नंदसूनुर्गतोहृत्वाप्रेमहासावलोकनैः॥५॥कच्चित्कुरवकाशोकनागपु
न्नागचंपकाः।रामानुजोमानिनीनांगतोदर्पहरस्मितः॥६॥कच्चित्तुलसि
कल्याणिगोविंदचरणप्रिये।सहत्वालिकुलैर्बिभ्रद्दृष्टस्तेतिप्रियोच्युतः
७॥मालत्यदर्शिवःकच्चिन्मल्लिकेजातियूथिके।प्रीतिंवोजनयन्यातः
करस्पर्शेनमाधवः॥८॥नूतप्रवालपनसासनकोविदार जंब्वर्कबिल्व
वकुलाम्रकदंबनीपाः।येन्येपरार्थभवकायमुनोपकूलाः।शंसंतुकृ
ष्णपदवीरहितात्मनांनः॥९॥किंतेकृतंक्षितितपोवतकेशवांघ्रिस्पर्शो

॥पं·ध्या·॥ भोजवज्रांकुशयवादिभिः ॥२५॥ तैस्तैः पदैः तत्पदवीमन्विछंत्योग्रतोव
॥९॥ लाः ।वध्वापदैः सुपृक्तानि विलोक्यार्त्ताः समब्रुवन् ॥२६॥ कस्याः पदानि चैतानि
याताया नंदसूनुना अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाः करेणोः करिणा यथा ॥२७॥ अ
नयाराधितो नूनं भगवान्हरिरीश्वरः । यन्नो विहाय गोविंदः प्रीतो यामनय
द्रहः ॥२८॥ धन्या अहो अमी आल्यो गोविंदांघ्र्यब्जरेणवः । यान् ब्र ब्रह्मेशो र
मा देवी दधुर्मूर्ध्न्यघनुत्तये ॥२९॥ तस्याः अमूनि नः क्षोभं कुर्वंत्युच्चैः पदानि य
त् यैकापहृत्य गोपीनां रहो भुंक्तेच्युताधरं ॥३०॥ न लक्ष्यंते पदान्यत्र तस्या नू
नं तृणांकुरैः खिद्यत्सुजातांघ्रितलामुन्निन्ये प्रेयसीं प्रियः ॥ इमान्यधिकम
ग्नानि पदानि वहतो वधूं ॥ गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराक्रांतस्य कामिनः ॥
अत्रावरोपिता कांता पुष्पहेतोर्महात्मनः । अत्र प्रसूनावचयः प्रियार्थे ।
प्रेयसा कृतः प्रपदाक्रमण एते पश्यतासकले पदे । केशप्रसाधनं त्वत्र का ॥६॥

पं घ्रि कर्षंती घोषनिस्वनैः ॥१६॥ कृष्णरामायिते द्वेतु गोपायंत्यश्च काश्चन
वत्सायतीं जघानान्या तत्रैका तु बकायती ॥१७॥ आहूय दूरगा यद्वत् कृष्ण
स्तमनुवर्त्तती वेणुं क्वणंती क्रीडंतीमन्याः शंसंति साध्विति ॥१८॥ कस्यांचि
त्स्वभुजं न्यस्य चलंत्याहापरा ननु । कृष्णोहं पश्यत गतिं ललितामिति तन्म
नाः ॥१९॥ माभैष्ट वातवर्षाभ्यां तत्त्राणं विहितं मया । इत्युक्त्वैकेन हस्तेन यतं
त्युन्निदधेंवरं ॥२०॥ आरुह्यैका पदाक्रम्य शिरस्याहापरां नृप । दुष्टाहे गच्छ
जातोहं खलानां ननु दंडधृक् ॥२१॥ तत्रैकोवाच हे गोपा दावाग्निं पश्यतोल्ब
णं । चक्षूंष्याश्वपिदध्वं वो विधास्ये क्षेममंजसा ॥२२॥ बद्धान्ययास्रजा का
चित् तन्वी तत्र उलूखले । भीता सुदृक् पिधायास्यं भेजे भीतिविडंबनं ॥२३
एवं कृष्णं पृच्छमाना वृंदावनलतास्तरून् । व्यचक्षत वनोद्देशे पदानि पर
मात्मनः ॥२४॥ पदानि व्यक्तमेतानि नंदसूनोर्महात्मनः लक्ष्यंते हि ध्वजां

श्रियः

॥ पं० चा० ॥ भायते ॥ नमःप्रविष्टमालक्ष्यततोनिववृतुर्हरेः ॥ तन्मनस्कास्तदालापास्त
॥ ७ ॥ द्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥ तद्गुणानेवगायंत्योनात्मागाराणिसस्मरुः ॥ ४३ ॥
पुनःपुलिनमागत्यकालिंद्याःकृष्णभावनाःसमवेताजगुःकृष्णंतदागम
नकांक्षिताः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद० रासक्रीडायांत्रिंशोऽध्यायः
॥ ३० ॥ गोप्यऊचुः ॥ जयतितेऽधिकंजन्मनाव्रजःश्रयतइंदिराशश्वदत्र
हि दयितदृश्यतांदिक्षुतावकास्त्वयिधृतासवस्त्वांविचिन्वते ॥ १ ॥ शरदु
दाशयेसाधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषादृशासुरतनाथतेऽशुल्क
दासिकावरदनिघ्नतोनेहकिंवधः ॥ २ ॥ विषजलाप्ययाद्व्यालराक्षसाद्व
र्षमारुताद्वैद्युतानलात् ॥ वृषमयात्मजाद्विश्वतोभयादृषभतेवयंरक्षि
ताःमुहुः ॥ ३ ॥ नखलुगोपिकानंदनोभवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक्
विखनसार्थितोविश्वगुप्तयेसखउदेयिवान्सात्वतांकुले ॥ ४ ॥ विरचि ॥ ७ ॥

कामिन्याः कामिना कृतं ॥ तां निच्चूड्य ता कांतामुपविष्टमिह ध्रुवं ॥ ३३ ॥ रेमे
तया चात्मरत आत्मारामोप्यखंडितः ॥ कामिनां दर्शयन्दैन्यं स्त्रीणां चैव दुरा
त्मतां ॥ ३४ ॥ इत्येवं दर्शयंत्यस्ताश्चेरुर्गोप्यो विचेतसः ॥ यां गोपीमनयत्कृष्णो वि
हायान्याः स्त्रियो वने ॥ ३५ ॥ सा च मेने तदात्मानं वरिष्ठं सर्वयोषितां ॥ हित्वा गो
पीः कामयाना मामसौ भजते प्रियः ॥ ३६ ॥ ततो गत्वा वनोद्देशं दृप्ता केशवमब्र
वीत् ॥ न पारयेहं चलितुं नय मां यत्र ते मनः ॥ ३७ ॥ एवमुक्तः प्रियामाह स्कंध मा
रुह्यतामिति ॥ ततश्चांतर्दधे कृष्णः सा वधूरन्वतप्यत ॥ ३८ ॥ हा नाथ रमण प्रे
ष्ठ क्वासि क्वासि महाभुज ॥ दास्यास्ते कृपणाया मे सखे दर्शय संनिधिं ॥ ३९ ॥
अन्विच्छंत्यो भगवतो मार्गं गोप्योविदूरतः ॥ ददृशुः प्रियविश्लेषमोहितां दुः
खितां सखीं ॥ ४० ॥ तया कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवात् ॥ अवमानं
च दौरात्म्याद्विस्मयं परमं ययुः ॥ ४१ ॥ ततोविशन्वनं चंद्रज्योत्स्ना यावद्वि

॥ पंचा· ॥ कुंतलैर्वनरुहाननं बिभ्रदावृतं ॥ घनरजस्वलं दर्शयन्मुहुर्मनसि नः स्म
॥ ८ ॥ रं वीर यछसि ॥ १२ ॥ प्रणतकामदं पद्मजार्चितं धरणिमंडलं ध्येयमापदि
चरणपंकजं शंतमं च ते रमण नः स्तनेष्वर्पयाधिहन् ॥ १३ ॥ सुरतवर्द्धनं
शोकनाशनं स्वरितवेणुना सुष्ठु चुंबितं ॥ इतररागविस्मारणं नृणां वित
र वीर नस्ते धरामृतं ॥ १४ ॥ अटति यद्भवानह्नि काननं त्रुटिर्युगायते त्वा
मपश्यतां ॥ कुटिलकुंतलं श्रीमुखं च ते जड उदीक्षतां पक्ष्मकृद्दृशां ॥ १५ ॥
पतिसुतान्वयं भ्रातृबांधवानतिविलंघ्यतेंऽच्युतागताः ॥ गतिविदस्तवोद्गी 75
तमोहिताः कितव योषितः कस्त्यजेन्निशि ॥ १६ ॥ रहसि संविदं हृच्छयोदयं
प्रहसिताननं प्रेमवीक्षणं ॥ बृहदुरः श्रियो धाम वीक्ष्य ते मुहुरतिस्पृहा मु
ह्यते मनः ॥ १७ ॥ व्रजवनौकसां व्यक्तिरंगते वृजिनहंत्र्यलं विश्वमंगलं त्यज म ॥ ८ ॥
नाक् च नस्त्वत्स्पृहात्मनां स्वजनहृद्रुजां यन्निषूदनं ॥ १८ ॥ यत्ते सुजातचर

ताभयंवृष्णिधुर्यतेचरणमीयुषांसंसृतेर्भयात्।करसरोरुहंकांतकाम
दंशिरसिधेहिनःश्रीकरग्रहं॥५॥व्रजजनार्त्तिहन्वीरयोषितांनिजजनस्म
यध्वंसनस्मितभजसखेभवत्किंकरीःस्मनोजलरुहाननंचारुदर्शय॥६॥
प्रणतदेहिनांपापकर्षणंतृणचरानुगंश्रीनिकेतनं।फणिफणार्पितंतेपदां
बुजंकृणुकुचेषुनःकृंधिहृच्छयं॥७॥मधुरयागिरावल्गुवाक्ययाबुधमनो
ज्ञयापुष्करेक्षण।विधिकरीरिमावीरमुह्यतीरधरसीधुनाप्याययस्वनः
तवकथामृतंतप्तजीवनंकविभिरीडितंकल्मषापहं।श्रवणमंगलंश्री
मदाततंभुविगृणंतितेभूरिदाजनाः॥९॥प्रहसितंप्रियप्रेमवीक्षणंविह
रणंचतेध्यानमंगलं।रहसिसंविदोयाहृदिस्पृशःकुहकनोमनःक्षोभयं
तिहि॥१०॥चलसियद्व्रजाच्चारयन्पशून्नलिनसुंदरंनाथतेपदं।शिलतृ
णांकुरैःसीदतीतिनःकलिलतांमनःकांतगच्छति॥११॥दिनपरिक्षयेनील

॥पं॰ध्या॰॥
॥९॥

एतन्मुखांबुजं । आपीतमपि नातृप्यत्संतस्तच्चरणं यथा ॥७॥ तं काचिन्ने
त्ररंध्रेण हृदिकृत्य निमील्य च । पुलकांग्युपगूह्यास्ते योगीवानंदसंप्लुता:
८ सर्वास्ताः केशवालोकपरमोत्सवनिर्वृताः जहुर्विरहजं तापं प्राज्ञं प्रा
प्य यथा जनाः ९ ताभिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतो वृतः व्यरोचताधिकं
तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा ॥१०॥ ताः समादाय कालिंद्या निर्विश्य पुलिनं विभुः
विकसत्कुंदमंदारसुरभ्यनिलषट्पदं ११ शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्त
दोषातमः शिवं कृष्णाया हस्ततरलाचितकोमलवालुकं १२ तद्दर्शना
ह्लादविधूतहृद्रुजो मनोरथांतं श्रुतयो यथा ययुः स्वैरुत्तरीयैः कुचकुं
कुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबंधवे १३ तत्रोपविष्टो भगवान्स ई
श्वरो योगेश्वरांतर्हृदि कल्पितासनः ॥ चकास गोपीपरिषद्गतोर्चित
स्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् १४ सभाजयित्वा तमनंगवर्द्धनं स ॥९॥

9

णांबुरुहंस्तनेषुभीताःशनैःप्रियदधीमहिकर्कशेषु।तेनाटवीमटसित
द्व्यथतेनकिंस्वित्कूर्पादिभिर्भ्रमतिधीर्भवदायुषांनः॥१९॥इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरासक्रीडायांएकत्रिंशोध्यायः॥३१॥
श्रीशुकउवाच॥इतिगोप्यःप्रगायंत्यःप्रलपंत्यश्चचित्रधा।रुरुदुःसुस्व
रंराजन्कृष्णदर्शनलालसाः॥१॥तासामाविरभूच्छौरिःस्मयमानमुखांबु
जः।पीतांबरधरःस्रग्वीसाक्षान्मन्मथमन्मथः॥२॥तंविलोक्यागतंप्रे
ष्ठंप्रीत्युत्फुल्लदृशोबलाः।उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वःप्राणमिवागतं॥३॥
काचित्करांबुजंशौरेर्जगृहेंजलिनामुदा।काचिद्दधारतद्बाहुमंसेचंद
नभूषितं॥४॥काचिदंजलिनागृह्णात्तन्वीतांबूलचर्वितं।एकातदंघ्रि
कमलंसंतप्तास्तनयोरधात्॥५॥एकाभ्रुकुटिमाबध्यप्रेमसंरंभविह्वला
घ्नंतीवैक्षत्कटाक्षेपैःसंदष्टदशनच्छदा॥६॥अपरानिमिषद्दृग्भ्यांजुषा

॥पं.भा.॥ न पारयेहं निरवद्यसंयुजां स्वसाधुकृत्यं विबुधायुषापि वः। यामाभजन्दु
॥१०॥ र्जरगेहशृंखलाः संवृश्च्य तद्वः प्रतियातु साधुना ॥२२॥ इति श्रीभागवते मह
पुराणे दशमस्कंधे रासक्रीडायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ श्रीशुक उवाच ॥
इत्थं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा वाचः सुपेशलाः ॥ जहुर्विरहजं तापं तदंगोपचिता
शिषः ॥१॥ तत्रारभत गोविंदो रासक्रीडामनुव्रतैः ॥ स्त्रीरत्नैरन्वितः प्रीतैरन्यो
न्याबद्धबाहुभिः ॥२॥ रासोत्सवः संप्रवृत्तो गोपीमंडलमंडितः ॥ योगेश्वरेण कृ
ष्णेन तासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेन गृहीतानां कंठे स्वनिकटं स्त्रियः ॥३॥ यं म
न्येरन्नभस्तावद्विमानशतसंकुलं ॥ दिवौकसां सदाराणामौत्सुक्यापहृतात्म
नां ॥४॥ ततो दुंदुभयो नेदुर्निपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥ जगुर्गंधर्वपतयः सस्त्रीकास्तद्य
शोऽमलं ॥५॥ वलयानां नूपुराणां किंकिणीनां च योषितां ॥ सप्रियाणामभूच्छ ॥१०॥
ब्दस्तुमुलो रासमंडले ॥६॥ तत्रातिशुशुभे ताभिर्भगवान्देवकीसुतः ॥ मध्ये म

10

हासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा। संस्पर्शनेनांककृतांघ्रिहस्तयोः संस्तुत्य ईष
त्कुपिताबभाषिरे ॥१५॥ गोप्य ऊचुः ॥ भजतोनुभजंत्येकेएकएतद्विपर्ययं ।
नोभयांश्चभजंत्येकेएतन्नोब्रूहिसाधुभो ॥१६॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मिथो
भजंतिहेसख्यः स्वार्थैकांतोद्यमाहिते । नतत्रसौहृदंधर्मः स्वार्थार्थंतद्धि
नान्यथा ॥१७॥ भजंत्यभजतोयेवैकरुणाःपितरोयथा । धर्मोनिरपवादोत्र
सौहृदंचसुमध्यमाः ॥१८॥ भजतोपिनवैकेचिद्भजंत्यभजतः कुतः । आ
त्मारामाह्याप्तकामाअकृतज्ञागुरुद्रुहः ॥१९॥ नाहंतुसख्योभजतोपिजं
तून्भजाम्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये । यथाधनोलब्धधनेविनष्टेतच्चिंतया
न्यन्निभृतोनवेद ॥२०॥ एवंमदर्थोज्झितलोकवेदस्वानांहिवोमय्यनुवृत्तये
ऽबलाः । मयापरोक्षंभजतातिरोहितंमासूयितुंमार्हथतत्प्रियंप्रियाः ॥२१

॥पंध्या.॥
॥२१॥

र्श्वस्थाच्युतहस्ताब्जं श्रांताधात्स्तनयोः शिवं ॥१४॥ गोप्यो लब्ध्वाच्युतं कांतं श्रिय
एकांतवल्लभं ॥ गृहीतकंठ्यस्तद्दोर्भ्यां गायंत्यस्तं विजह्रिरे ॥१५॥ कर्णोत्पलाल
कविटंककपोलघर्मवक्त्रश्रियो वलयनूपुरघोषवाद्यैः ॥ गोप्यः समं भग
वता ननृतुः स्वकेशस्रस्तस्रजो भ्रमरगायकरासगोष्ठ्यां ॥१६॥ एवं परिष्वंगक
राभिमर्षस्निग्धेक्षणोद्दामविलासहासैः रेमे रमेशो व्रजसुंदरीभिर्यथा
र्भकः स्वप्रतिबिंबविभ्रमः ॥१७॥ तदंगसंगप्रमदाकुलेंद्रियाः केशान्दुकूलं कु
चपट्टिकां वा ॥ नांजः प्रतिव्योढुमलं व्रजस्त्रियो विस्रस्तमालाभरणाः कुरूद्वह
॥१८॥ कृष्णविक्रीडितं वीक्ष्य मुमुहुः खेचरस्त्रियः ॥ कामार्दिताः शशांकश्च सग
णो विस्मितोभवत् ॥१९॥ कृत्वा तावंतमात्मानं यावतीर्गोपयोषितः ॥ रेमे स भग
वांस्ताभिरात्मारामोप्यलीलया ॥२०॥ तासामतिविहारेण श्रांतानां वदनानि सः
प्रामृजत्करुणः प्रेम्णा शंतमेनांग पाणिना ॥२१॥ गोप्यः स्फुरत्पुरटकुंडलकुं ॥११॥

मणीनां हैमानां महामारकतो यथा ॥७॥ पादन्यासैर्भुजविधुतिभिः सस्मितैर्भ्रू
विलासैर्भज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैः कुंडलैर्गंडलोलैः। स्विद्यन्मुख्यः कबररस
नाग्रंथयः कृष्णवध्वो गायंत्यस्तं तडित इव ता मेघचक्रे विरेजुः ॥८॥ उच्चैर्जगु
र्नृत्यमाना रक्तकंठ्यो रतिप्रिया। कृष्णाभिमर्शमुदिता यद्गीतेनेदमावृतं ॥९॥
काचित्समं मुकुंदेन स्वरजातीरमिश्रिताः। उन्निन्ये पूजिता तेन प्रीयमाणेन साधु
साध्विति। तदेव ध्रुवमुन्निन्ये तस्यै मानं च बह्वदात् ॥१०॥ काचिद्रासपरिश्रां
ता पार्श्वस्थस्य गदाभृतः। जग्राह बाहुना स्कंधं श्लथद्वलयमल्लिका ॥११॥
तत्रैकांसगतं बाहुं कृष्णस्योत्पलसौरभं। चंदनालिप्तमाघ्राय हृष्टरोमा चुचुं
बह ॥१२॥ कस्याश्चिन्नाट्यविक्षिप्तकुंडलत्विषमंडितं। गंडं गंडे संदधत्याः
प्रादात्तांबूलचर्वितं ॥१३॥ नृत्यती गायती काचित्कूजन्नूपुरमेखला। पा

॥ पं॰ध्या॰ ॥ एतन्नः संशयं छिंधि सुव्रत ॥ २९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ धर्म्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्व
॥ १२ ॥ राणां च साहसं । तेजीयसां न दोषाय वह्नेः सर्वभुजो यथा ॥ ३० ॥ नैतत्समाच
रेज्जातु मनसापि ह्यनीश्वरः । विनश्यत्याचरन्मौढ्याद्यथारुद्रोऽब्धिजं विषम्
॥ ३१ ॥ ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं क्वचित् । तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धि
मांस्तत्समाचरेत् ॥ ३२ ॥ कुशलाचरितेनैषामिह स्वार्थो न विद्यते । विपर्य्ययेण
वानर्थो निरहंकारिणां प्रभो ॥ ३३ ॥ किमुताखिलसत्वानां तिर्यङ्मर्त्यदि
वौकसां । ईशितुश्चेशितव्यानां कुशलाकुशलान्वयः ॥ ३४ ॥ यत्पादपंकजप
रागनिषेवतृप्ता योगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः । स्वैरं चरंति मुनयो
ऽपि न नह्यमानास्तस्येच्छयात्तवपुषः कुत एव बंधः ॥ ३५ ॥ गोपीनां तत्पती
नां च सर्वेषामेव देहिनां । योऽन्तश्चरति सोऽध्यक्षः क्रीडनेनेह देहभाक्
॥ अनुग्रहाय भूतानां मानुषं देहमास्थितः । भजते तादृशीः क्रीडा याः श्रुत्वा ॥ १२ ॥

तलत्विड्गंडश्रियासुधितहासनिरीक्षणेन मानं दधत्यऋषभस्य जगुः कृ
तानि पुण्यानि तत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः ।२१। ताभिर्युतः श्रममपोहितुमंगसंग
घृष्टस्रजः सकुचकुंकुमरंजितायाः । गंधर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद्वाः । श्रां
तो गजीभिरिभराडिव भिन्नसेतुः ।२२। सोंभस्यलं युवतिभिः परिषिच्यमानः ।
प्रेम्णेक्षितः प्रहसतीभिरितस्ततोंग वैमानिकैः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो रेमे
स्वयं स्वरतिरत्र गजेंद्रलीलः ।२३। ततश्च कृष्णोपवने जलस्थलप्रसूनगंधानि
लजुष्टदिक्तटे । चचार भृंगप्रमदागणावृतो यथा मदच्युद्द्विरदः करेणुभिः
२५ । एवं शशांकांशुविराजिता निशाः स सत्यकामोनुरताबलागणः । सिषेव आ
त्मन्यवरुद्धसौरतः सर्वाः शरत्काव्यकथारसाश्रयाः ।।२६।। राजोवाच ।। ।।
संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च । अवतीर्णो हि भगवानंशेन जगदीश्व
रः ।२७। स कथं धर्मसेतूनां वक्ता कर्ताभिरक्षिता । प्रतीपमाचरद्ब्रह्मन्परदा
राभिमर्शनं ।।२८।। आप्तकामो यदुपतिः कृतवान्वै जुगुप्सितं । किमभिप्रा

वे॰गी॰ स्य स्वसखीभ्योन्ववर्णयन् ३ तद्वर्णयितुमारब्धाः स्मरंत्यः कृष्णचे
१३ ष्टितं नाशकन्स्मरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ४ बर्हापीडं नटवरवपुः
कर्णयोः कर्णिकारं बिभ्रद्वासः कनककपिशं वैजयंतीं च मालां रंध्रान्वे
णोरधरसुधयापूरयन्गोपवृंदैः वृंदारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद्गीत
कीर्त्तिः ५ इति वेणुरवं राजन्सर्वभूतमनोहरं श्रुत्वा व्रजस्त्रियः सर्वा
वर्णयंत्योभिरेभिरे ६ गोप्य ऊचुः अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदामः सख्य
पशूननुविवेशयतोर्वयस्यैः वक्त्रं व्रजेशसुतयोरनुवेणुजुष्टं यैर्वा निपी
तमनुरक्तकटाक्षमोक्षं ७ चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमालानुपृक्त
परिधानविचित्रवेषौ मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रंगे यथा नटव
रौ क्वच गायमानौ ८ गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स्म वेणुर्दामोदराधर १३
सुधामपि गोपिकानां भुंक्ते स्वयं यदवशिष्टरसं ह्रदिन्यो हृष्यत्त्वचोश्रु

त त्परो भवेत् ।३७। नासूयन्खलु कृष्णाय मोहितास्तस्य मायया मन्यमा
नाः स्वपार्श्वस्थान्स्वान्स्वान्दारान्व्रजौकसः ।३८। ब्रह्मरात्र उपावृत्ते
वासुदेवानुमोदिता । अनिच्छंत्यो ययुर्गोप्यः स्वगृहान्भगवत्प्रियाः ।३९
विक्रीडितं व्रजवधूभिरिदं च विष्णोः श्रद्धान्वितोनुशृणुयादथ वर्णये
द्यः । भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य कामं हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धी
रः ।४०॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे रासक्रीडायां त्रयस्त्रिं
शोध्यायः ॥३३॥ पंचाध्यायी समाप्तं ॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ इत्थं श
रत्स्वच्छजलं पद्माकरसुगंधिना । न्यविशद्वायुना वातं सगोगोपालको
च्युतः ।१। कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरःसरिन्मही
ध्रं मधुपतिरवगाह्य चारयन्गाः सहपशुपालबलश्चुकूज वेणुं
२ तद्व्रजस्त्रिय आकर्ण्य वेणुगीतं स्मरोदयं । काश्चित्परोक्षं कृष्णस्य

वे.गी.
१४

वासान् श्रुत्वं निमीलितदृशो विगतान्यवाचः १४ नद्यस्तदा तदुपधार्य
मुकुंदगीतमावर्तलक्षितमनोभवभग्नवेगाः आलिंगिनस्थगितमूर्मिभु
जैर्मुरारेर्गृह्णंति पादयुगलं कमलोपहाराः १५ दृष्ट्वातपे व्रजपशून्सह रा
मगोपैः संचारयंतमनुवेणुमुदीरयंतं प्रेमप्रवृद्ध उदितः कुसुमावली
भिः सख्युर्व्यधात्स्ववपुषांबुद आतपत्रं १६ पूर्णाः पुलिंद्य उरुगायपदाब्ज
रागश्रीकुंकुमेन दयितास्तनमंडितेन तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषितेन
लिंपंत्य आननकुचेषु जहुस्तदाधिं १७ हंतायमद्रिरबला हरिदासव
र्यो यद्रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः मानं तनोति सहगोगणयोस्तयो
र्यत्पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः १८ गा गोपकैरनुवनं नयतो
रुदारवेणुस्वनैः कलपदैस्तनुभृत्सु सख्यः अस्पंदनं गतिमतां पुल १४

14

मुमुचुस्तरवोयथार्याः ॥९॥ वृंदावनंसखिभुवोवितनोतिकीर्त्तिंयद्देवकीसु
तपदांबुजलब्धलक्ष्मी ॥ गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यंप्रेक्ष्याद्रिसान्ववर
तान्यसमस्तसत्वं ॥१०॥ धन्याःस्ममूढमतयोपिहरिण्यएतायानंदनंदनमु
पात्तविचित्रवेषं ॥ आकर्ण्यवेणुरणितंसहकृष्णसाराःपूजांदधुर्विर
चितांप्रणयावलोकैः ॥११॥ कृष्णंनिरीक्ष्यवनितोत्सवरूपशीलंश्रुत्वाच
तत्क्वणितवेणुविचित्रगीतं ॥ देव्योविमानगतयःस्मरनुन्नसाराभ्रश्यत्प्र
सूनकबरामुमुहुर्विनीव्यः ॥१२॥ गावश्चकृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतपीयू
षमुत्तभितकर्णपुटैःपिबंत्यः ॥ शावाःस्नुतस्तनपयःकवलाःस्मतस्थुर्गो
विंदमात्मनिदृशाश्रुकलाःस्पृशंत्यः ॥१३॥ प्रायोबतांबविहगामुनयोव
नेस्मिन्कृष्णेक्षितंतदुदितंकलवेणुगीतं ॥ आरुह्ययेद्रुमभुजान्रुचिरप्र

यप्राणान्कथं त्वन ॥ प्रसागमनसंदेशैर्वल्लवो मे मदात्मिकाः ॥ ६ ॥ क्रि[redacted]चे
स्त्रन्महिमानमपुतं...भसराजनतिमातुमीमतां । संमंत्रपत्नासमहाणे
[redacted]नासेवरयांबभूव ॥ ७ ॥ य[redacted]थोरवंप्रभास
प्रासाद्यजंगन्निकनो । देवामुपक्रम्य निशी दत्तुं[redacted]र्वे दिव्याइएमाह
[redacted]ः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्त उद्धवो राजन्संदेशैर्भर्तुराहृतः । आदाय र
थमारुह्य प्रययौ नंदगोकुलं ॥ ७ ॥ प्राप्तो नंदव्रजं श्रीमन्निम्लोचति विभावसौ
छन्नयानः प्रविशतां पशूनां खुररेणुभिः ॥ ८ ॥ वासितार्थेभियुध्यद्भिर्नादितं
शुष्मिभिर्वृषैः । धावंतीभिश्च वास्राभिः रूधोभारैः स्ववत्सकान् ॥ ९ ॥ इतस्त
तो विलंघद्भिर्गोवत्सैर्मंडितं सितैः ॥ गोदोहशब्दाभिरवं वेणूनां निःस्वनेन
च ॥ गायंतीभिश्च कर्माणि शुभ्राणि बलकृष्णयोः ॥ स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्च ॥२५॥
सुविराजितं ॥ ११ ॥ अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः ॥ धूपदी

15

कस्तरूणांनिर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रं ॥१९॥ एवंविधाभगवतो
यावृंदावनचारिणः ॥ वर्णयंतोमिथोगोप्यः क्रीडांस्तन्मयतांययुः ॥२०॥ इ
तिश्रीमद्भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेवेणुगीतंएकविंशतितमोऽ
ध्यायः ॥२१॥ ॥श्रीशुकउवाच॥ वृष्णीनांप्रवरोमंत्रीकृष्णस्यदयितःस
खा॥ शिष्योबृहस्पतेःसाक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमः ॥१॥ तमाहभगवान्प्रेष्ठंभ
क्तमेकांतिनंक्वचित्॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रपन्नार्तिहरोहरिः ॥२॥
गच्छोद्धवव्रजंसौम्यपित्रोर्नःप्रीतिमावह॥ गोपीनांमद्वियोगाधिंमत्संदेशै
र्विमोचय ॥३॥ तामन्मनस्कामत्प्राणामदर्थेत्यक्तदेहिकाः॥ येत्यक्तलोकधर्मा
श्चमदर्थेतान्बिभर्म्यहं ॥४॥ मयिताःप्रेयसांप्रेष्ठेदूरस्थेगोकुलस्त्रियः
स्मरंत्योंगविमुह्यंतिविरहोत्कंठविकलाः ॥५॥ धारयंत्यतिकृच्छ्रेणप्रा

॥न.गी.॥ तंचांगसर्वेनःशिथिलाःक्रियाः ॥२०॥ सरिच्छैलवनोद्देशान्मुकुंदपदभू
॥२६॥ षितान् ॥ आक्रीडानीक्षमाणानांमनोयातितदात्मतां ॥२१॥ मन्येकृष्णंचरा
मंचप्राप्ताविहसुरोत्तमौ ॥ सुराणांमहदर्थायगर्गस्यवचनंयथा ॥२२॥ कंस
नागायुतप्राणंमल्लौगजपतिंतथा ॥ अवधीलीलयैवैतान्पशूनिवमृ
गाधिपः ॥२३॥ तालत्रयमहासारंधनुर्यष्टिमिवेभराट् ॥ बभंजैकेनहस्ते
नसप्ताहमदधद्गिरिं ॥२४॥ प्रलंबोधेनुकोरिष्टस्तृणावर्त्तोबकादयः
दैत्याःसुरासुरजितोहतायेनेहलीलया ॥२५॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसंस्मृ
त्यसंस्मृत्यनंदःकृष्णानुरक्तधीः ॥ अत्युत्कंठोभवत्तूष्णींप्रेमप्रसरविह्व
लः ॥२६॥ यशोदावर्ण्यमानानिपुत्रस्यचरितानिच ॥ शृण्वंत्यश्रूण्य
वास्राक्षीत्स्नेहस्नुतपयोधरा ॥२७॥ तयोरित्थंभगवतिकृष्णेनंदयशोद ॥२६॥

पेक्ष्यमाणेक्ष्य गोपावासैर्मनोरमं ॥ १२ ॥ सर्वतः पुष्पितवनं द्विजालिकुलनादि
तं हंसकारंडवाकीर्णैः पद्मखंडैश्च मंडितं ॥ १३ ॥ तमागतं समागम्य कृष्ण
स्यानुचरं प्रियं नंदः प्रीतः परिष्वज्य वासुदेवधियार्चयत् ॥ १४ ॥ भोजितं प
रमान्नेन संविष्टं कशिपौ सुखं गतश्रमं पर्यपृच्छत्पादसंवाहनादिभिः
१५ कच्चिदंग महाभाग सखा नः शूरनंदनः आस्ते कुशल्यपत्याद्यैर्युक्तो
मुक्तः सुहृद्वृतः ॥ १६ ॥ दिष्ट्या कंसो हतः पापः सानुगः स्वेन पाप्मना साधूनां
धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टि यः सदा ॥ १७ ॥ अपि स्मरति नः कृष्णो मातरं सुहृदः
सखीन् गोपान् व्रजं चात्मनाथं गावो वृंदावनं गिरिं ॥ १७ ॥ अप्यायास्यति
गोविंदः स्वजनान्सकृदीक्षितुं तर्हि द्रक्ष्यामि तद्वक्त्रं सुनसं सुस्मितेक्षणं
१८ ॥ दावाग्नेर्वातवर्षाच्च वृषसर्पाच्च रक्षिताः दुरत्ययेभ्यो मृत्युभ्यः कृष्णेन सु
महात्मना ॥ १९ ॥ स्मरतां कृष्णवीर्याणि लीलापांगनिरीक्षितं ॥ हसितं भाषि

॥ भ॰गी ॥ त्समंतिके ॥ अंतर्हृदि स भूतानामास्ते ज्योतिरिवैधसि ॥ ३५ ॥ नह्यस्यास्ति प्रि
॥ ७ ॥ यः कश्चिन्नाप्रियो नास्त्यमानिनः ॥ नोत्तमो नाधमो वापि समानस्यासमोपि
वा ॥ ३६ ॥ न माता न पिता तस्य न भार्या न सुतादयः ॥ नात्मीयो न परश्चापि
न देहो जन्म एव वा ॥ ३७ ॥ न चास्य कर्म वा लोके सदसन्मिश्रयोनिषु ॥ क्रीडा
र्थं सोपि साधूनां परित्राणाय कल्पते ॥ ३८ ॥ सत्वं रजस्तम इति भजते निर्गुणो
गुणान् ॥ क्रीडन्नतीतोपि गुणैः सृजत्यवति हंत्यजः ॥ ३९ ॥ यथा भ्रमरिकादृ
ष्ट्या भ्राम्यतीव महीयते ॥ चित्ते कर्तरि तत्रात्मा कर्तेवाहंधिया स्मृतः ॥ ४० ॥
युवयोरेव नैवायमात्मजो भगवान्हरिः ॥ सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता मा
ता स ईश्वरः ॥ ४१ ॥ दृष्टं श्रुतं भूतमथो भविष्यत्स्थास्नुश्चरिष्णुर्महदल्पकं
वा विनाच्युताद्वस्तु तरां न वाच्यं स एव सर्वं परमार्थभूतः ॥ ४२ ॥ एवं निशा ॥ ७ ॥

17

योः। वीक्ष्यानुरागं परमं ननंद माहोद्भवो मुदा ॥ २८ ॥ उद्धव उवाच ॥ युवां श्ला
घ्यतमौ नूनं देहिनामिह मानद । नारायणेऽखिलगुरौ यत्कृता मतिरीदृशी
२९ एतौ हि विश्वस्य च बीजयोनी रामो मुकुंदः पुरुषः प्रधानं । अन्वीय भूते
षु विलक्षणस्य । ज्ञानस्य चेशात इमौ पुराणौ ॥ ३० ॥ यस्मिन् जनः प्राणवि
योगकाले क्षणं समावेश्य मनो विशुद्धं । निर्हृत्य कर्माशयमाशु याति परां ग
तिं ब्रह्ममयोऽर्कवर्णः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्भवंतावखिलात्महेतौ नारायणे कारण
मर्त्यमूर्तौ । भावं विधत्तां नितरां महात्मन् किं वावशिष्टं युवयोः सुकृत्यं ॥ ३२
आगमिष्यत्यदीर्घेण कालेन व्रजमच्युतः । प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवा
न्सात्वतां पतिः ॥ ३३ ॥ हत्वा कंसं रंगमध्ये प्रतीपं सर्वसात्वतां । यदाह वः स
मागत्य कृष्णः स सत्यं करोति तत् ॥ ३४ ॥ मा खिद्यतं महाभागौ द्रक्ष्यथः कृ

श्रीशुकउवाच॥ तंवीक्ष्यकृष्णानुचरंव्रजस्त्रियःप्रलंबबाहुंनवकंजलो
चनं॥ पीतांबरंपुष्करमालिनंलसन्मुखारविंदंपरिमृष्टकुंडलं॥१॥ सुविस्मि
ताःकोयमपीच्यदर्शनः॥ कुतश्चकस्याच्युतवेषभूषणः इतिस्मसर्वाःपरि
वव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदांबुजाश्रयं॥२॥ तंप्रश्रयेणावनताःसुस
त्कृतंसव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभिः रहस्यपृछन्नुपविष्टमासनेविज्ञा
यसंदेशहरंरमापतेः॥३॥ गोप्यऊचुः॥ जानीमस्त्वांयदुपतेःपार्षदंस
मुपागतं॥ भर्त्रेहप्रेषितःपित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया॥४॥ अन्यथागोव्रजेत
स्यस्मरणीनचक्ष्महे स्नेहानुबंधोबंधूनांमुनेरपिसुदुस्त्यजः॥५॥ अन्येष्व
र्थकृतामैत्रीयावदर्थविडंबनं॥ पुंभिःस्त्रीषुकृतायद्वत्सुमनस्स्विवषट्
पदैः॥६॥ निःस्वंत्यजंतिगणिकाअकल्पंनृपतिंप्रजाः॥ अधीतविद्याआ ॥१८॥

सात्रुवतो व्यतीतानंदस्य कृष्णानुचरस्य राजन् गोप्यः समुत्थाय निरूप्य दीपा
न् वास्तु स्सम भ्यर्च्य दधीन्यमंथन् ॥ ४३ ॥ ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेजूरज्जू
विकर्षद्भुजकंकणस्रजः ॥ चलन्नितंबस्तनहारकुंडलत्विषन्कपोलारु
णकुंकुमाननाः ॥ ४४ ॥ उद्गायतीनामरविंदलोचनं व्रजांगनानां दिवम
स्पृशत् ध्वनिः । दध्नश्च निर्मंथनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममं
गलं ॥ ४५ ॥ भगवत्युदिते सूर्ये व्रजद्वारि व्रजोकसः । दृष्ट्वा रथं शातकौभं
कस्यायमिति चाब्रुवन् ॥ ४६ ॥ अक्रूर आगतः किंवायः कंसस्यार्थसाधनः
येनानीतो मधुपुरीं कृष्णः कमललोचनः ॥ ४७ ॥ किं साधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुः
प्रीतस्य निःकृतिं । इति स्त्रीणां वदंतीनां उद्धवो गात् कृतान्हिकः ॥ ४८ ॥ इ
ति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे उद्धवगोकुलयाने षट्त्रिंशोध्यायः ॥ ३६ ॥

।।भ॰गी॰।।
।।२९।।

यसित्वंयदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतोनःपुराणं।विजयसखसखीनां
गीयतांतत्प्रसंगःक्षपितकुचरुजस्तेकल्पयंतीष्टमिष्टाः।१४।दिविभुवि
चरसायांकाःस्त्रियस्तद्दुरापाःकपटरुचिरहासभ्रूविजृंभस्ययाःस्युः
चरणरजउपास्तेयस्यभूतिर्वयंका।अपिचकृपणपक्षेह्युत्तमश्लोक
शब्दः।१५।विसृजशिरसिपादंवेद्म्यहंचाटुकारैरनुनयविदुषस्तेभ्ये
त्यदौत्यैर्मुकुंदात्।स्वकृतइहविसृष्टापत्यपत्यन्यलोकाव्यसृजदकृत
चेताःकिंनुसंधेयमस्मिन्।१६।मृगयुरिवकपींद्रंविव्यधेलुब्धधर्मा
स्त्रियमकृतविरूपांस्त्रीजितःकामयानां।बलिमपिबलिमत्वावेष्टय
द्ध्वांक्षवद्यस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थः।७।यदनुचरित
लीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्माविनष्टाः।सपदिगृ ।।२९।।

वार्य्यमृत्विजो दत्तदक्षिणं ॥ ७ ॥ खगा वीतफलं वृक्षं भुक्त्वा चातिथयो गृहं
दग्धं मृगा यथारण्यं जारो भुक्त्वा रतां स्त्रियं ॥ इति गोप्यो हि गोविंदे गतवाक्का
यमानसाः ॥ कृष्णदूते व्रजं याते उद्धवे त्यक्तलौकिकाः ॥ ९ ॥ गायंत्यः प्रियक
र्माणि रुदंत्यश्च गतह्रियः ॥ तस्य संस्मृत्य संस्मृत्य यानि कैशोरबाल्ययोः ॥ १०
काचिन्मधुकरं दृष्ट्वा ध्यायंती कृष्णसंगमं ॥ प्रियप्रस्थापितं दूतं कल्पयित्वे
दमब्रवीत् ॥ ११ ॥ मधुप कितवबंधो मा स्पृशांघ्रिं सपत्न्याः कुचविलुलित
मालाकुंकुमश्मश्रुभिर्नः ॥ वहतु मधुपतिस्तन्मानिनीनां प्रसादं ॥ यदुस
दसि विडंब्यं यस्य दूतस्त्वमीदृक् ॥ १२ ॥ सकृदधरसुधां स्वां मोहिनीं पाययि
त्वा सुमनस इव सद्यस्तत्यजेस्मान् भवादृक् ॥ परिचरति कथं तत्पादपद्मं
तु पद्मा ह्यपि वत हृतचेता उत्तमश्लोकजल्पैः ॥ १३ ॥ किमिह बहु षडंघ्रे गा

॥भ.गी.॥ न्यैः कृष्णेभक्तिर्हिसाध्यते।२८।भगवत्युत्तमश्लोकेभवतीभिरनुत्तमा।भक्तिः
॥२०॥ प्रवर्त्तितादिष्ट्यामुनीनामपिदुर्लभा।दिष्ट्यापुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनानि 20
भवनानिच।हित्वावृणीतयूयंयत्कृष्णाख्यंपुरुषंपरं॥२९॥सर्वात्मभावो
धिकृतोभवतीनामधोक्षजे।विरहेणमहाभागामहान्मेनुग्रहःकृतः॥३०
श्रूयतांप्रियसंदेशोभवतीनांसुखावहः।यमादायागतोभद्राअहंभर्त्तु
रहस्करः॥श्रीभगवानुवाच।भवतीनांवियोगोमेनहिसर्वात्मनाक्वचि
त्।यथाभूतानिभूतेषुखंवाय्वग्निर्जलंमही।तथाहंचमनःप्राणबुद्धीन्द्रि
यगुणाश्रयः।आत्मन्येवात्मनात्मानंसृजेहन्म्यनुपालये।आत्ममाया
नुभावेनभूतेन्द्रियगुणात्मना।आत्माज्ञानमयःशुद्धोव्यतिरिक्तोगुणान्व ॥२०॥
यः।सुषुप्तस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते।३१।येनेन्द्रियार्थान्ध्यायेत

हरुद्धं वंदीनमुत्सृज्य श्रीना वहवइवविहंगाभिक्षुचर्यांचरंति ।१८। वयमृ
तमिवजिह्मव्याहृतं श्रद्दधानाः। कुलिकरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः द
दृशुरसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्मररुजउपमंत्रिन्भण्यतामन्यवार्ता ।१९
प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुरुंधे माननीयोसि मेंग
नयसि कथमिहास्मान् दुस्त्यजद्वंद्वपार्श्वं सततमुरसि सौम्य श्रीर्वधूः
साकमास्ते। क्वचिदपि स कथां नः किंकरीणां गृणीते भुजमगुरुसुगंधं मू
र्ध्न्यधास्यत्कदा नः ॥२१॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथोद्धवो निशम्यैवं कृष्णदर्शनला
लसाः। सांत्वयन् प्रियसंदेशैर्गोपीरिदमभाषत ॥२२॥ उद्धव उवाच ॥ अहो
यूयं स्म पूर्णार्था भवत्यो लोकपूजिताः। वासुदेवे भगवति यासामित्यर्पितं
मनः ।२३। दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः। श्रेयोभिर्विविधैश्चा

अपिबतमधुपुर्यामार्यपुत्रोधुनास्ते स्मरति स पितृगेहान्

दिष्ट्याहितोहतःकंसोयदूनांसानुगोघकृत्। दिष्ट्याप्तैर्लब्धसर्वार्थैः कु
शल्यास्तेच्युतोधुना ३९। कथं रतिविशेषज्ञः प्रियश्चपुरयोषितां। नानु
बध्येत तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः। ४०। कच्चिद्गदाग्रजःसोम्यकरोति
पुरयोषितां प्रीतिनः स्निग्धसव्रीडहासोदारेक्षणार्चितः। ४१। अपिस्मरति
नःसाधो गोविंदः प्रस्तुते क्वचित्। गोष्टिमध्येपुरस्त्रीणांग्राम्याःस्वैरकथां
तरे। ४२ ताः किं निशाः स्मरति यासुतदा प्रियाभिर्वृंदावने कुमुदकुंदश
शांकरम्ये रेमेक्वणच्चरणनूपुररासगोष्ट्यामस्माभिरीडितमनोज्ञक
थः कदाचित्। ४३। अप्येष्यतीह दाशार्हस्तप्ताःस्वकृतया शुचा संजी
वयन्नुनो गात्रैर्यथेंद्रोवनमंबुदैः। ४४। कस्मात्कृष्ण इहायाति प्राप्तरा
ज्योहताहितः नरेंद्रकन्या उद्वाह्य प्रीतः सर्वसुहृद्वृतः। ४५। किमस्मा ॥२१॥

21

मृषास्वप्नवदुत्थितः। तन्निरुंध्यादिंद्रियाणि विनिद्रः प्रत्यपद्यत ।।३२।। एतदं
तः समाम्नायो योगः सांख्यं मनीषिणां। त्यागस्तपो दमः सत्यं समुद्रांता इ
वापगाः ।।३३।। यत्त्वहं भवतीनां वै दूरे वर्त्ते प्रियो दृशां।। मनसः सन्निकर्षार्थं
मदनुध्यानकाम्यया ।।३४।। यथा दूरचरे प्रेष्ठे मनः आविश्य वर्त्तते। स्त्रीणां
न च तथा चेतः सन्निकृष्टेक्षिगोचरे ।।३५।। मय्यावेश्य मनः कृत्स्नं विमुक्ताशे
षवृत्ति यत्। अनुस्मरंत्यो मां नित्यमचिरान्मामुपैष्यथ ।।३६।। या मया क्री
डिता रात्र्यां वनेस्मिन् व्रज आस्थिताः। अलब्धरासाः कल्याण्यो मापुर्मद्वी
र्यचिंतया ।।३७।। श्रीशुक उवाच ।। एवं प्रियतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषि
तः। ता ऊचुरुद्धवं प्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतीः ।।३८।। गोप्य ऊचुः ।। एवं प्रि
यतमादिष्टमाकर्ण्य व्रजयोषितः। ता ऊचुरुद्धवं प्रीतास्तत्संदेशागतस्मृ

ज्ञीत्वात्मानमधोक्षजं ॥५३॥ उवासकतिचिन्मासा गोपीनां विनुदन्शु
चः कृष्णलीलाकथागायन्रमयामासगोकुलं ॥५४॥ यावंत्यहानि
नंदस्य व्रजेवात्सीत्सउद्धवः ॥ व्रजौकसां क्षणप्रायाण्यासन् कृष्ण
स्यवार्तया ॥५५॥ सरिद्वनगिरिद्रोणीवीक्षन्कुसुमितद्रुमान् कृष्णं
संस्मारयन्नरेमे हरिदासव्रजौकसां ॥५६॥ दृष्ट्वैवमादिगोपीनां कृ
ष्णावेशात्मविक्लवं ॥ उद्धवः परम प्रीतः प्रीतः स्तान्नमस्यन्निदं
जगौ ॥५७॥ एताः परं तनुभृतो भुवि गोपवध्वो गोविंद एव मखिला
त्मनि रूढभावाः ॥ वांछंति यद्भवभियो मुनयो वयं च किं ब्रह्मजन्म
भिरनंतकथारसस्य ॥५८॥ क्वेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदु
ष्टाः कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रूढभावः ॥ नन्वीश्वरोनुभजतोवि ॥२२॥

भिर्वनोकोभिरन्याभिर्वामहात्मनः। श्रीपतेराप्तकामस्यक्रियेत्तार्थःकृता
त्मनः॥४६॥ परंसौख्यंहिनैराश्यंस्वैरिण्यप्याहपिंगला। तज्जानतीनांनःकृ
ष्णेतथाप्याशादुरत्यया॥४७॥ कउत्सहेतसंत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदं। अ
निच्छतोपियस्यश्रीरंगान्नच्यवतेक्वचित्॥४८॥ सरिच्छैलवनोद्देशागा
वोवेणुरवाइमे। संकर्षणसहायेनकृष्णेनाचरिताःप्रभो॥४९॥ पुनः
पुनःस्मारयंतिनंदगोपसुतंवत। श्रीनिकेतैस्तत्पदकैर्विस्मर्तुंनैवश
क्नुमः॥५०॥ गत्याललितयोदारहासलीलावलोकनैः। माध्व्यागिरा
हृतधियःकथंतद्विस्मरामहे॥५१॥ हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्ति
नाशनः। मग्नमुद्धरगोविंदगोकुलंवृजिनार्णवात्॥५२॥ श्रीशुकउ
वाच। ततस्ताःकृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहज्वराः। उद्धवंपूजयांचक्रु

च गोपानामंत्र्य दासार्हो यास्यंनारुरुहे रथं ॥६४॥ तंनिर्गतंसमासा
द्य नानोपायनपाणयः ॥ नंदादयोनुरागेण प्राववंदन्नश्रुलोचनाः ॥६५
मनसोवृत्तयोनःस्युःकृष्णपादांबुजाश्रयाः ॥ वाचोभिधायिनीनाम्नां
कायस्तत्प्रह्वणादिषु ॥६६॥ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानांयत्रक्वापीश्व
रेछया ॥ मंगलाचरितैर्दानैरतिर्नःकृष्णईश्वरे ॥६७॥ एवंसभाजि
तोगोपैःकृष्णभक्त्यानराधिपः उद्धवःपुनरागछन्मथुरांकृष्ण
पालितां ॥६८॥ कृष्णायप्रणिपत्याहभक्त्युद्रेकंव्रजौकसां ॥ वसु
देवायरामायराज्ञेचोपायनान्यदात् ॥६९॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणेदशमस्कंधेभ्रमरगीतचत्वासप्तरिंशोध्या
यः ॥४७॥ पोषसुदी ११ संवत् १८७६ ॥ श्रीरामायनमः ॥ २३

दुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ।५९। नायं श्रियोंग
उ नितांतरतेः प्रसादः। स्वर्योषितां नलिनगंधरुचां कुतोन्याः रा
सोत्सवेस्य भुजदंडगृहीतकंठलब्धाशिषां य उदगाद्व्रजवल्लवी
नां ।६०। आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां वृंदावने किमपि गुल्म
लतौषधीनां। या दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुंदप
वि दवीं श्रुतिभिर्विमृग्यां ।६१। या वै श्रियार्चितमजादिभिराप्तकामै।
र्योगेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्यां। कृष्णस्य तद्भगवतश्चरणा २५
रविंदं न्यस्तं स्तनेषु विजहुः परिरभ्य तापं ।६२। वंदे नंदव्रज
स्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः। यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवन त्र
त्रयं ।६३। श्रीशुक उवाच। अथ गोपीरनुज्ञाप्य यशोदां नंदमेव